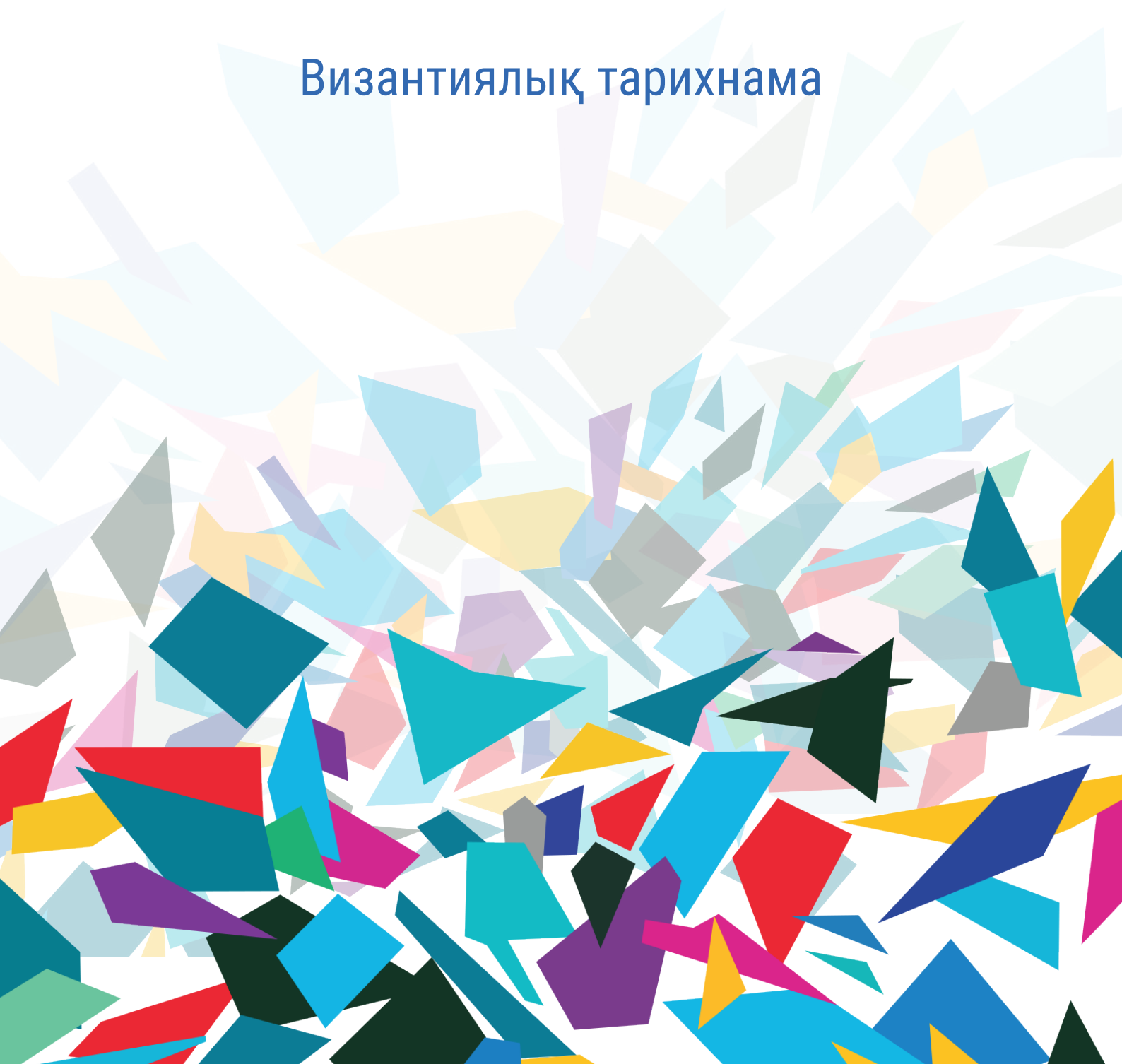

ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ТАРИХЫ

Византиялық тарихнама

Дәрістің жоспары:

1. Византиялық тарихнама. Жалпы сипаттама.
2. Аммиан Марцеллин мен Прокопий Кесарийский
3. Агафий Миринейский мен Феофилакт Симокатта
4. Аврелий Августин мен Евсевий Кесарийский
5. Фотий мен Михаил Пселл. Анна Комнина.

Дәрістің негізгі идеялары: Византиялық ғылыми мәдениет антикалық ғылыми мәдениетті жалғастырды. Аммиан Марцеллин мен Прокопий Кесарийский тарихты адамдардың күш-жігерінің нәтижесі ретінде қарастырады. Агафий Миринейский мен Феофилакт Симокаттың жазу тәсілдерін антикалық рационалдылықтың дәстүрлеріне негіздеді. Аврелий Августин мен Евсевий Кесарийский тарихтың христиан діні негізінде жасалған концепцияны әзірледі. XI-XII ғғ. Византия тарихнамасының өркендеу кезеңінің өкілдері Фотий мен Михаил Пселл, Анна Комниналар болды.

Дәрістің негізгі цитаталары: Ол жасына қарағанда, ерлігімен ересек болды (император Юлиан туралы) (Аммиан Марцеллин) - Он был старше доблестью, чем годами. (Об императоре Юлиане.)

«Адам-аяқталған сурет...» (Аврелий Августин) – «Человек – это законченная картина...»

Византиялық тарихнама

Византия елінің тарихнамасын орнату ежелгі тарихты жазу дәстүрінің тікелей жалғасуымен байланысты болды. Кейінгі Римдік және Ерте Византиялық дәуірлерінің тарихнамасы (IV—VII ғғ.) классикалық антикалық уақытпен салыстырғанда айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Сол кезде антикалық тарихи дәстүрмен қатар христиандық шіркеу тарихын жазудың жаңа бағытын қалыптастыру да болды.

Византия тарихының алғашқы жүзжылдығы жалпы мәдени жағдайға әсер еткен әртүрлі факторлардың өрлеуімен атап өтілді. Осы факторлардың қатарында конфессиялық сан алуандығын атап өткен жөн. Дәстүрлі тілдік діни нанымдар христиандықпен қатар сақталған болатын. Христиандықты үстем ететін дүниетанымдық және идеологиялық жүйеге айналдыру империялық биліктің саясатымен анықталды. 313 жылы қабылданған Эдикт христиандықты ресми түрде мемлекеттік дін етіп жариялады. Алайда, христиандықтың Византия қоғамында дүниетанымдық және идеологиялық жүйеге айналуы тез бола қойған жоқ.

Рим империясының батыс провинцияларына қарағанда Византияның мәдени дамуы, оның ішінде тарихи сана қалыптасу барысы ерекше болды. Себебі Византияның саяси құрылымы және әлеуметтік ұйымының бүкіл жүйесі түбірлі жойылмады.

Византия мәдениетінің дамуына және оның институттарының қалыптасуына вандалдық халықтардың әсері шамалы болды. Византия қоғамы өзінің бүкіл тарихы бойы сыртқы әсерлерге жабық және сезімталдығы аса байқалған жоқ. Керісінше, Византия өзімен саяси және мәдени қарым-қатынаста болған мәдениеттер мен халықтардың дамуына елеулі әсерін тигізді. Бұл константинополь тұрғысынан христиан дінін қабылдаған Византия қоғамдастығының елдері болды. Олардың ішіне Ежелгі Русь мемлекеті де кірді. Сондай-ақ, Византия дәстүрі латындық Еуропа мен исламдық Шығыс мәдениетіне әсерін тигізді. Көп жағдайда Византия мәдениеті антикалық - римдік, грекиялық, эллиндік мәдениеттердің тікелей жалғасы болды. Оның мазмұны византия қоғамының идеологиясына айналған христиандықтың әсерімен анықталды. Христиандық дін тарихи оқиғалардың мағынасын түсіндіруге де елеулі әсерін тигізді. Өткен құбылыстар мен адам мінез-құлқының себептерінің өзара байланысын ұтымды түсіндіру тарихи-теологиялық түсінікпен ығыстырылды. Құдайлық көрегендік кез келген әлеуметтік шындықтың себебі болды. Христиандық дін этикалық көзқарастар жүйесіне өзгеріс әкелді: даналықтың антикалық идеалы, азаматтық және жеке ізгілік діни қайырылымдықтың христиан моделімен алмастырылды, оның негізі игілік, кішіпейілділік және жеке құтқаруға ұмтылу болды.

Дәстүрлілік - Византия мәдениетінің өзіндік ерекшелігі болды. Дәстүрлілік императордың билігі және мемлекеттің өзі Рим империясының тікелей жалғасы болып табылатынына сенімділік білдірді. Византиялық ғылыми мәдениет антикалық ғылыми мәдениетті жалғастырды. Оған дәлел ретінде келесі белгілерді атап өтуге болады:

- ғылыми дәстүр мен беделді шығармалар шынайы білім көзі болып саналды;
- тікелей тәжірибе жеке сыртқы құбылыстарды немесе өзіндік бір жеке құбылыстарды тану тәсілі ретінде қабылданды.

Византиялық мәдениет және византия тарихнамасының дамуының кезеңдері:

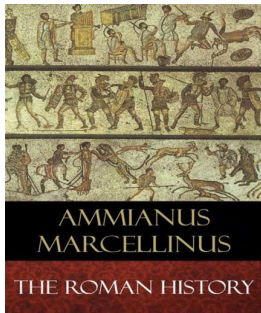

Кітап: Тарих ғылымының тарихы

Дәріс: Византиялық тарихнама

- бірінші (IV —VII ғ.бірінші жартысы) - бұл антикалық мәдениеттің византиялық мәдениетке өту кезеңі;
- екінші (VIIғ. ортасы—XII ғ.) — бұл Византия мәдениетінің ерекше түрі ретінде қалыптасу және гүлдену дәуірі;
- үшінші (XIII —XV ғ. ортасы) — бұл кезде Византия мемлекеті өмір сүруін тоқтатты, сондықтан византиялық мәдени дәстүр де өткен тарихқа айналды.

Византия тарихнамасының бастапқы кезеңі тарих туралы антикалық әңгіме дәстүрлерінің тұрақты сақталуымен сипатталды және бұған авторлардың діни көзқарастары еш әсерін тигізбеді.

IV—VI ғғ. өмір сүрген Аммиан Марцеллин мен Прокопий Кесарийский сияқты ірі византиялық тарихшылар тарихты адамдардың күш-жігерінің нәтижесі ретінде қарастырады. Олар Рим империясының тарихи дамуының мағынасын айқындау үшін мемлекет басшыларының саяси акцияларына назар аудару керек деп санады. Тарихшылар заманауи кезеңді Рим империясының ұлылығы мен күші туралы түсінік тұрғысынан бағалады.

Сонымен, бірінші кезеңде Византия тарихнамасы:

- зайырлы және саяси оқиғаларға, Рим империясының мұрасына ерекше назар аударумен;
- әдеби мәнерлікке қамқорлық жасаумен;
- тарихи әңгімелердегі шиеленісті жағдайларға керекті көңіл бөлумен ерекшеленді.

Мұның бәрі, Рим тарихнамасының антикалық дәстүрдің тікелей жалғасы екенін көрсетеді. Сондықтан Аммиан Марцеллинді бір уақытта соңғы антикалық және бірінші византиялық тарихшы деп санайды.

Аммиан Ежелгі Рим дәстүрлері мен тілдік өткеннің жалғыз қорғаушысы болған жоқ. Ежелгі Римнің азаматтық ізгіліктері мен моральдық құндылықтарын қорғау христиандықтың тілшілікке қарсы тұруымен ғана байланысты емес болды. Бұл өткеннің егжей-тегжейленген үлгісімен салыстырғанда мемлекет пен оның билеушілерінің өздеріне заманауи кездегі жай-күйін скептикалық бағалау еді.

Аммиан Марцеллиннің шығармашылығы антикалық тарихнамалық дәстүрді аяқтайды.

VI ғасырдағы зайырлы тарихшылардың шығармалары өзіндік византиялық тарихнаманың қалыптасуының бастапқы кезеңі болып саналады.

Осы дәуірдің ірі тарихшысы - ол керемет зайырлы білімі бар, сириялық грек ПРОКОПИЙ КЕСАРИЙСКИЙ (500 — 565ж. кейін). Константинополда дипломатиялық және саяси қызметте жұмыс атқарды. Прокопий Юстиниан патшаның басқаруына арналған бірқатар тарихи шығармаларды қалдырды. Оның «История войн Юстиниана с персами, вандалами и готами» - «Юстиан парсы, вандал мен готтармен соғыстарының тарихы» және «О постройках Юстиниана» -«Юстианның құрыстары туралы» атты еңбектері императорды мадақтады.

Прокопийдің ең маңызды шығармасы «Тайная история»- «Құпия тарих». Бұл кітапта автор Рим империясының жағдайына өз көзқарасын, оның билеушілері мен саяси элитасының бейнесін баяндайды. Прокопий Юстинианды және оның ортасын сынға алып, мораль тұрғысынан айыптады. Ол Юстинианды мейірімсіз билеуші ретінде суреттейді, ал оның саясатының нәтижелері мемлекет үшін зиянды және ауыр тағдырға әкеп соқтырды деп тұжырымдады.

Аммиан сияқты Прокопий де империя билеушілерінің қызметінің саяси сипаттамасын олардың моральдық бағалауынан ажыратпайды. Ол моральдық-этикалық аспектілерді қоғамдық және саяси өмірдің барлық тараптары үшін басты талап деп анықтайды. Прокопийдің пікірінше, Юстинианның теріс сипаттамасы императордың басшылығымен басқарушы элитаның моральдық ыдырауынан туындайды. Прокопий Юстиниан кезіндегі қоғамдағы жағдайды Ұлы Рим қоғамының мінсіз бейнесіне қарама-қарсы сипаттайды.

Прокопий де Аммиан Марцеллин сияқты Рим Империясының бейнесін аса маңызды категория деп санады. Олар үшін Империя - тарихи және саяси сананың үлгісі бола алатын өлшем. Рим империясының мағынасын ашу үшін олар мінсіз өткен тарихқа жүгінді, әлеуметтік және саяси өмірдің дәстүрлі

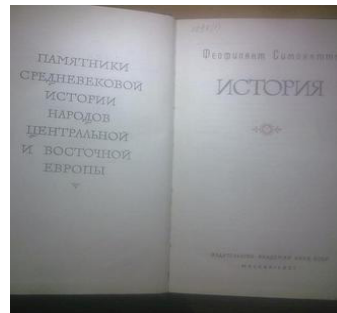
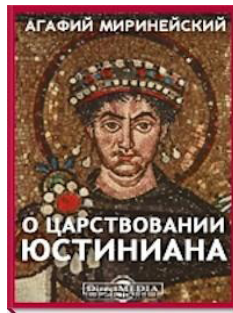
Кітап: Тарих ғылымының тарихы

Дәріс: Византиялық тарихнама

құндылықтары мен нормаларына шағымданды. Әлеуметтік және саяси өмір нормаларынан бас тарту мемлекеттің зілзала мен опат болуына себеп болып табылады деп есептеді. Ұлы өткен уақыттың мінсіздігін, Рим империясының феноменін - саяси өмір сүрудің жалғыз мүмкін болатын нысаны ретінде қарастырды.

Прокопийдің кіші замандастары — тарихшылар мен ақындар АГАФИЙ МИРИНЕЙСКИЙ (шамамен 536 — 582ж.) және ФЕОФИЛАКТ СИМОКАТТА (VI ғ.соңы — VII ғ. бірінші жартысы) болды.

Олар антикалық дәстүр шығармашылығының мұрагерлері болды. Олар дәстүрлі провинциялық ақсүйектерден шыққан, риторика мен заңды оқып, тамаша зайырлы білім алған азаматтар еді. Тарихшылардың дүниетанымы антикалық философияның концепциясы негізінде қалыптасқан.

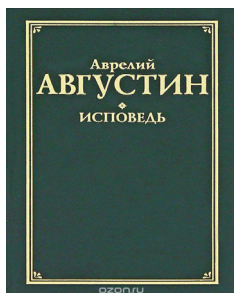
Олар қолданған тарихи шығармаларды жазу тәсілдері антикалық рационалдылықтың дәстүрлеріне негізделді. Бұл тәсіл логикада да, әдеби дискурстың риторикасында да көрініс тапты. Олар жекелеген оқиғалар арасындағы себеп-салдар байланысын анықтау принципін ұстанды, оқиғаның мағынасын түсіндіру қандай да бір табиғаттан тыс күштердің ықпалынан емес, жер бетіндегі заңды табиғи құбылыстарына (мақсаттары, ұмтылыстары, моральдық қағидалары) байланысты деп түсіндірген.

Тарихшының еңбегін олар әдеби қызметтің бір түрі ретінде қабылдады. Тарихшының еңбегінің ерекшелігі деп тарихшының мақсатын атаған. Ол мақсат - өткен туралы шынайы шындықты хабарлау.

Агафий мен Феофилакт өздері болған оқиғаларды, куәгерлерді және қатысушыларды сипаттау қағидатын ұстанды. Сондықтан олар тарихи оқиғаға байланысты өздерінің жеке бағасы мен жеке қарым-қозқарастарын жасырмаған.

Осы кезеңде тек зайырлы тарихнама дәстүрі дамыған десек, ол шындыққа ұласпайды. Зайырлы тарихнамамен қатар шіркеу христиан тарихнамасы да қалыптасты - шіркеу тарихы мен дүниежүзілік хроника.

Христиандық дін мемлекеттік дін статусына қол жеткізген соң, христиандық тарихи мифология мен догматикаға негізделген христиандық тарихи шығармаларды жазу өзекті мәселеге айналды.

Тарихтың христиандіні негізінде жасалған концепцияның авторлары Аврелий Августин мен Евсевий Кесарийский болды. Евсевий Кесарийскийдің «Церковная история» - «Шіркеулік тарих» деген шығармасы византиялық тарихнаманы дамытуда маңызды рөл атқарды. О с ы шығарма - әмбебап тарихи процесстің бір бөлігі ретінде христиан шіркеуінің тарихын жазудағы алғашқы тәжірибе болып табылады.

Евсевий Кесарийский адамзат тарихын біртіндеп жетілдіру процесі ретінде қабылдады, жердегі өмірде христиандықтың (мәсіхшіліктің) шынайы көрінісін император билігінің мойындағанын деп түсіндірді. Діни ағартушылық үрдісін ол шіркеу мен мемлекеттің ынтымақтастығымен байланыстырды. Мұндай діни және саяси тәртіптің бірлігін «симфония» деп атады. «Симфонияның» бірлігі Византия империясының идеологиясы мен діни ойларының негізгі ұғымдарының бірі болды. Византия доктринасының пайымдауынша, христиан мемлекетінде Құдайдың тәртібі мен әділ өмір сүру тәртібі бейнеленген. Константинополь патриархы басқарған Қасиетті Империя діни әлем тәртібінің тікелей жүзеге асуы деп түсіндірді.

Евсевий Кесарийскийдің еңбегі шіркеу тарихының және әлемдік хрониканың жанрларын дамытуға серпінін берді. Дүниежүзілік хроника жанры Византияда кең таралды. Идеологиялық тұрғыдан қарағанда, адамзат тарихы біртұтас және әмбебап үдеріс идеясына негізделген. Негізгі оқиға - Құдайдың тәні және басқа халықтардың христиан дінін қабылдауы болды. Бүкіләлемдік хроника ежелгі авторлардың туындыларынан оқылған библиялық ақпараттар мен хабарламалардың қарабайыр

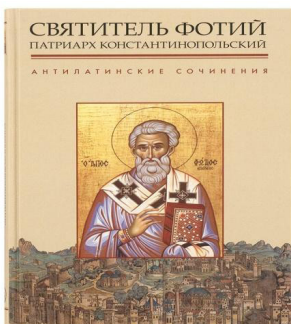

компиляциясын (көшірмелерін) ұсынды. Тарихи үрдістің тұтастығы оқиғалар мен құбылыстардың өзара байланысын орнатумен емес, олардың механикалық түрде бірігуімен және тарихи-діни идеялардың жариялануымен анықталды.

Византия тарихнамасының дамуындағы екінші кезең VII-XII ғасырларға жатады. Осы кезеңде зайырлы тарихи жазбаларды құру іс жүзінде тоқтатылды. Негізгі жанр - адамзат тарихын Библия моделіне негіздеген дүниежүзілік-тарихи хроника болды. Осы уақыттан бастап Византия авторларының сана-сезімі христиан діни қалыптастырған жалпы тарихи және дүниетанымдық жүйенің тұжырымдарына бағынды. Тарихи шығармалардың басым бөлігі шіркеу мен монастырь ортасында жазылды. Осы уақыттың хроникасы кең тарихи кезеңдерді қамтыды. Бірақ, хронисттер тарихи оқиғалардың өзара байланысын орнату және олардың мәнін бағалау дәрежесін ескермеді. Олар әр түрлі аңыздар мен керемет әңгімелерді сенімді ақпараттан бөлмей пайдаланды. Тарихшылардың бұл шығармаларында сол кездегі қоғамға тән иконаға (белгішеге) ғибадат жасауға қарсы күрестің көрінісі табылды.

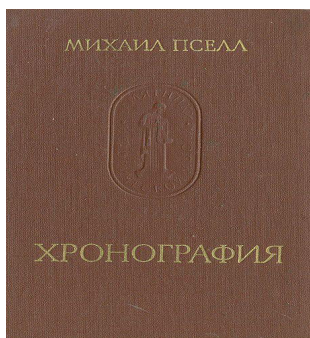
X ғасырға дейін антикалық білім беру мен интеллектуалдық мәдениеттің рөлі уақытша төмендеген еді, енді осы жағдай өзгеріп білім беру саласындағы, мәдениеттегі антикалық дәстүрлер қайта өрледі. XI ғасырда Константинопольдегі университет қайта қалпына келіп, империялық зайырлы білім беру орталығына айналды. Кейінірек, Византияның басқа ірі қалаларында да жоғары оқу орындары пайда болды. Антикалық тарихқа деген қызығушылық ерекше сипатқа ие еді. Антикалық шығармаларды пайдалану және антикалық дүниетанымның элементтерін христиандық идеологиямен жасанды біріктіру осы кезеңнің мәдени тенденциясы болды.

IX-X ғасырларда өткен кезеңнің әдебиет өнімдерін сақтау және жүйелеу үшін ауқымды жинақтар жасалған. «Мириобиблион» («Көптеген кітаптар») деген жинақта антикалық және ерте византия авторларының бірнеше жүздеген шығармаларының фрагменттері жинақталған.

Бұл тамаша жинақтың құрушысы патриарх ФОТИЙ (IX ғасыр) болды. Ол сол кездегі зияткерлік және білім беру жүйесінде өткен кезеңдер туралы жазылған тарихи мәтіндерді сақтауға ұмтылды.

XI-XII ғғ. Византия тарихнамасының өркендеу кезеңі болды. Осы кезде көптеген көрнекті авторлар, жарқын шығармалар пайда болды. Бұл шығармалардың деңгейіне сол кезде қалыптасқан әлемдік-тарихи хроника ережелерінің шеңбері сай болмады. Тарихи-мемуарлы сипатта жазылған бұл шығармалар зайырлы тарихи дәстүрдің қалпына келуінің куәсі еді. Олар әлемдік хроника және басқа шіркеу-тарихи шығармаларды ығыстырып тастады.

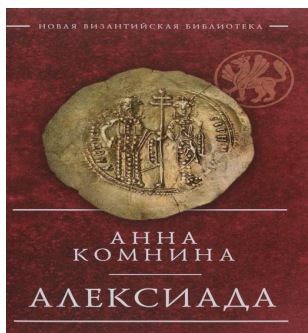

Тарихи ойдың ең маңызды ескерткіштерінің бірі - византиялық тарихтың (976-1077) жүзжылдық кезеңіне арналған МИХАИЛ ПСЕЛЛДІҢ (1018 - 1096) «Хронографиясы» (1078 ж.) болды. ПСЕЛЛ ежелгі философиялық және әдеби мәдениетті жоғары бағалай білетін білгір болды. Ол императорлардың және императорлардың маңайында жүрген адамдардың тарихи портреттерін жасады. Бірақ, Пселлдің тарихи кейіпкерлерге берген бағасы толық объективті сипатта болған деп айта алмаймыз. Пселл бір уақытта ғылыммен, риторикамен, саясатпен айналысқан. Оның осындай жанжақтылығы «Хронографиясында» көрініс тапты.

Кітап: Тарих ғылымының тарихы

Дәріс: Византиялық тарихнама

XI-XII ғғ. автор өзі куә болған оқиғалар туралы жазылатын тарихи жанр қайта жаңғыртылды. Мұндай шығармалардың мысалы ретінде — АННА КОМНИНАның (1083ж. - шамамен 1155ж.) "Алексиадасын" (шамамен 1148 ж.) айтсақ болады. Кітап оның әкесі — Император Алексей I Комниннің бейнесі мен қызметіне арналған.

Бұл кезеңнің аяқталуы Империяның саяси дербестігін бірнеше онжылдықтарға үзген Константинополь кресшілерінің жаулап алуына байланысты болды.

Византия тарихының үшінші, соңғы кезеңі ерекше ерекшеліктерге ие болған жоқ. Жалпы осы кезеңнің тарихнамасы екі бөлек дәстүрдің: зайырлы және шіркеу дәстүрлерінің қатар өмір сүруін суреттеді. Зайырлы дәстүрді қолдаушылар қатарына эрудиттер мен классикалық білімді ұстанушылар жатты. Олардың шығармаларында өздерінің ортодоксалды дінбасыларымен қарым-қатынастарының қиын және шиеленіскен түрде болғандығы көріністер тапты. Шіркеу және гуманистік-рационалды ортаның қақтығысы «исихазм» деп аталған діни-мистикалық ілімнің даму және оның шіркеу доктринасымен үйлесімді оқу ретінде бекіту барысында ерекше өткір болды.

Сонымен бірге, XIV-XV ғғ. аралығында византиялық эрудиттердің Италиядағы Қайта Өрлеу қайраткерлерімен қарым-қатынастары тұрақты сипатта болды. Қайта өрлеу қайраткерлері византиялық білім-ғылым дәстүрлерінен Батыста ұмытылған немесе жоғалтылған антикалық, ең алдымен грек мәдениеті туралы білімнің көзін көрді.

Түріктердің Константинопольді қалай жаулап алғандары туралы тарихы және Византия Империясының құлауына арналған бірқатар шығармалар Византия тарихнамасының соңғы аккорды болды.

Осымен бүгінгі дәрісімізді аяқтаймыз. Бұл ақпарат тарих білімінің даму сатылары туралы деген көзқарасыңызды кеңейтті деген үміттеміз. Мұқият тыңдағандарыңызға көп рахмет. Келесі кездескенше сау-саламат болыңыздар.

Ұсынылған ресурстардың тізімі:

1. Барг, М. А. Эпохи и идеи : Становление историзма / М. А. Барг. — М., 1987.
2. Барг, М. А. Категории и методы исторической науки / М. А. Барг. — М., 1984.
3. Бессмертный Ю. А. Метод // Человек в мире чувств : Очерки по истории частной жизни в Европе и некоторых странах Азии до начала нового времени / под ред. Ю. Л. Бессмертного. М., 2000. С. 23.
4. Биск, И. История исторической мысли в новое время / И. Биск. — Иваново, 1983.
5. Блок М. Апология истории. М., 1983
6. Бычков, С. П. Введение в отечественную историографию XX в. / С. П. Бычков, В. П. Корзун. — Омск, 2001.
7. Гутнова, Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. — М., 1985.
8. Историография истории нового времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева. — М., 1990.
9. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. — М., 2000.
10. Историческая наука и историческое сознание / под ред. Б. Г. Могильницкого. — Томск, 2000.
11. Ковальченко, И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. — М., 1987.
12. Коллингвуд, Р. Дж. Идея истории ; Автобиография / Р. Дж. Коллингвуд. — М., 1980.
13. Косминский, Е. А. Историография средних веков : V в. — середина XIX в. / Е. А. Косминский. — М., 1963.
14. Кроче, Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. — М., 1998.
15. Lovejoy A. O. The Great Chain of Being : A Study of the History of an Idea. Cambridge (Mass.), 1936.
16. Могильницкий, Б. Г. История исторической мысли XX в. Вып. I—II / Б. Г. Могильницкий. — Томск, 2001—2003.

17. Насонов, А. Н. История русского летописания XI — начала XVIII в. / А. Н. Насонов. — М., 1969.
18. Немировский, А. И. У истоков исторической мысли / А. И. Немировский. — Воронеж, 1979.
19. Портреты историков : Время и судьбы. В 2 т. / под ред. Г. Н. Севостьянова, Л. Т. Мильской. — М., 2000.
20. Про, А. Двенадцать уроков по истории / А. Про. — М., 2000.
21. Румянцева, М. Ф. Теория истории / М. Ф. Румянцева. — М., 2002.
22. Савельева, И. М. История и время : В поисках утраченного / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. — М., 1997.
23. Тош, Дж. Стремление к истине : Как овладеть мастерством историка / Дж. Тош. — М., 2000.
24. Шапиро, А. Л. Историография с древнейших времен по XVIII в. / А. Л. Шапиро. — Л., 1982.
25. Хейзинг Й. Homo ludens : В тени завтрашнего дня. М., 1992.
26. Февр Л. Бои за историю. М., 1991.